

Strukturell rasisme og andre alt-i-ett-begreper

Torkel Brekke

Professor, OsloMet; tilknyttet Senter for ekstremismestudier (C-REX) ved UiO og tankesmien Civita.

torkel.brekke@oslomet.no

I dette essayet vil jeg forklare hvorfor begrepet strukturell rasisme er dårlig egnet i debatter om det norske samfunnet – og om andre land, for den saks skyld. Man kunne selvsagt gjenbruke den språkfilosofiske klisjéen til Humpty Dumpty og si at ord betyr det vi bestemmer at de skal bety. Strengt tatt kunne man altså tenke seg bruk av begrepet strukturell rasisme som er presis, men når vi faktisk møter begrepet, både i forskningslitteratur og i bredere samfunnsdebatt, er det som regel proppfullt av ambisjoner: Det krever å være *både* en beskrivelse og en forklaring og en moralsk fordømmelse på én og samme tid. Strukturell rasisme er et begrep som renner over av både logos, etos og patos – et kraftig begrep i retorisk forstand, men et dårlig begrep hvis vi vil forstå rasisme.

Formatet i dette symposiet gir muligheten til å komme med meninger uten å måtte henviser til den store litteraturen som finnes om rasisme, og jeg vil presentere mine meninger her på den enkleste måten jeg kan. Det er populært for tiden å si noen om ord, eller helst *reflektere*, om egen *posisjon*alitet, altså hvem man selv er, og hvordan dette kan påvirke meninger i et forskningsfelt. Jeg er en hvit mann, slik flere har påpekt i rasismedebatten i 2020, men jeg tror det er mer relevant at jeg er filolog og historiker, og dermed i bunn og grunn en fremmed i samfunnsvitenskapelige debatter om rasisme. Det gjør at jeg har lite å tape på å stille dumme spørsmål om begreper som i hvert fall noen samfunnsforskere tar for gitt, og det gjør at jeg har pådratt meg en yrkesskade som har mistenksomhet overfor begreper og deres historie som symptom.

La meg derfor starte med litt historisk pinking i begrepet strukturell rasisme. Hvor kommer begrepet fra? For å forenkle litt kan vi si at mange forskere, i hvert fall fra 1990-tallet, ble opptatt av noe som så ut som en selvmotsigelse. På den ene siden var det slik at stadig færre amerikanere hadde rasistiske holdninger, men på den andre siden kunne man observere at ulikhet mellom de forskjellige «rasene» i USA ikke ble borte. Ulikhetene når det gjelder f.eks. tilgang til god utdanning, til gode og trygge boliger, til skikkelige helsetjenester og mye annet har alltid vært store, og de fortsetter å være betydelige. Det fikk mange til å anta at slike ulikheter ikke kunne skyldes rasistiske holdninger blant hvite, men at det måtte ha dypere årsaker. Stadig flere samfunnsforskere tenkte derfor at søkelyset på individuelle holdninger og fordommer, som man hadde arvet ikke minst fra sosialpsykologien, var utilstrekkelig. Det at svarte og brune hadde dårligere muligheter enn hvite, kunne ikke forklares med hvites individuelle holdninger, i hvert fall ikke *bare* med slike holdninger.

Dette dannet bakteppet for en viktig dreining i studiet av rasisme i USA *fra* individuelle oppfatninger og holdninger *til* underliggende – eventuelt overliggende eller gjennomgripende – forhold og størrelser.

Begrepet strukturell rasisme ble innført i amerikansk sosiologi for å forsøke å forklare denne selvmotsigelsen, og det er spesielt én forsker som har hatt stor betydning i å gjøre begrepet populært både innenfor og utenfor academia. Sosiologen Eduardo Bonilla-Silva (f. 1962) har arbeidet for å skape en ny tilnærming til rasisme gjennom en rekke bøker og artikler, og jeg tror det er rimelig å si at vi ikke hadde hatt debatten om begrepet, verken i Norge eller andre steder, uten hans bidrag. I 1997 publiserte han en artikkel med tittelen «Rethinking Racism: Toward a Structural Interpretation» i det innflytelsesrike vitenskapelige tidsskriftet *American Sociological Review* (Bonilla-Silva, 1997). Artikkelen er sitert rundt 2300 ganger, ifølge Google Scholar, noe som er et svært høyt tall. Her forklarer han at man trenger en ny forståelse av rasisme i USA som ikke ser på rasisme som ideologi, men som sosiale strukturer. Bonilla-Silvas bøker og artikler er sentrale referansepunkter i sosiologisk litteratur om rasisme, han har vunnet flere priser, og han var president i *American Sociological Society* i 2018. Noen vil hevde at dette sier mer om politiseringen av amerikansk sosiologi enn om kvaliteten på Bonilla-Silvas arbeid, men det må vi la ligge.

Racism Without Racists er kanskje den mest kjente boka til Bonilla-Silva. Den kom ut første gang i 2003, men er totalt kommet i fem opplag og er sitert rundt 9000 ganger, ifølge Google Scholar. Hovedargumentet i boka er at rasismen i USA har tatt en ny form. Bonilla-Silva kaller det fargeblind (color-blind) rasisme. Han forklarer at hvite er rasister på en rekke nye måter ved at de f.eks. er imot kvotering eller *affirmative action*. Rasismen er altså *uten rasister*, og den er *fargeblind*, i den forstand at hvite i dagens USA vanligvis ikke viser eksplisitt rasistisk oppførsel, men at de i stedet feilaktig innbillir seg at hudfarge ikke betyr så mye. Det er forresten uvanlig å lese et så nedsettende språk fra en samfunnsforsker som det Bonilla-Silva bruker om informantene i bøkene sine. I den siste utgaven av boka (2018) er det ikke hvite folk, men tidligere president Obama som får hardest medfart – en Bill Cosby-aktig type som dekker over rasistisk politikk bak et blackface, mener Bonilla-Silva.

En annen innflytelsesrik bok av Bonilla-Silva er *White Supremacy and Racism in the Post-Civil Rights Era*; han setter likhetstegn mellom *strukturell rasisme* og *white supremacy* både her og i andre tekster, noe som er blitt en standard hos forskere inspirert av kritisk raseteori. Det er også viktig å skjønne at både Bonilla-Silva og forskere som er inspirert av ham, mener at strukturell rasisme *aka* white supremacy har en global historie, og det er denne globale historien som gjør at begrepet strukturell rasisme beskriver virkeligheten nesten uansett hvor man ser i verden. Fortellingen går slik: Europa ble en mektig kolonimakt fra 1500-tallet, og hvite europeere underla seg svarte og brune mennesker i resten av verden de neste 400 årene. Dette skapte et verdenssystem hvor sosiale forhold ble strukturert slik at hvite var og er på toppen, mens svarte og brune mennesker fikk underordnede plasser i det sosiale hierarkiet. Utviklingen av denne *rasialiserte sosiale strukturen* ble ledsaget av en ideologi som hevder at hvite er mer verdt enn andre, og fortjener de privilegiene og godene de fikk gjennom utbytting og undertrykking. Denne rasialiserte sosiale strukturen (*aka strukturell rasisme aka white supremacy*) legitimeres fortsatt av en ideologi og av en dyp kulturell og ideologisk grammatikk som er hegemonisk og dermed vanskelig å få øye på, sier Bonilla-Silva.

Slike skisser av et verdenssystem av økonomiske og ideologiske strukturer med en tilhørende hegemonisk ideologi er urovekkende for meg som historiker og filolog rett og slett fordi de innebærer grove forenklinger, for ikke å si *fordreining*, av virkeligheten. Hvis man (som jeg) har brukt litt tid med primærkilder om f.eks. de komplekse og ofte flertydige for-

holdene som utviklet seg mellom europeiske misjonærer, handelsreisende og stater i møtet med herskere, folk, hærer, kulturer og institusjoner av varierende makt og størrelse i Asia på 1700- og 1800-tallet, vil generelle, globale historier om rasialiserte sosiale strukturer framstå som ikke bare feilaktige, men også ganske pinlige. Når man bruker begrepet strukturell rasisme om en norsk virkelighet, er det faktisk denne globale fortellingen som følger med begrepet og gir det mening. Så hvis strukturell rasisme og white supremacy er meningsfulle begreper for å beskrive trekk ved dagens Norge, er det fordi også vårt samfunn er en rasialisert sosial struktur av globalhistoriske årsaker. For noen samfunnsdebattanter ser den velkjente historien om Danmark-Norges rolle i slavehandel og kolonialisme ut som en brikke i puslespillet som viser at også vi er del av den globale fortellingen om rasisme. Selve begrepet strukturell rasisme bærer altså i seg en beskrivelse av samfunnet i nåtid og samtidig en påstand om en historisk prosess som fikk oss dit vi er i dag.

Gitt denne begrephistorien bør det ikke være så vanskelig å få øye på problemer med begrepet strukturell rasisme, men for å knytte det til noe håndfast, kan vi bruke arbeidsmarkedet som eksempel. Arbeidsmarkedet er et utsnitt av virkeligheten som er godt egnet til en diskusjon av begrepet strukturell rasisme fordi vi har forskning, både fra Norge og en rekke andre land, som viser at det er vanskeligere å komme videre i en jobbsøkerprosess dersom man har et navn som tyder på at man tilhører en etnisk minoritet. Jeg tenker ikke minst på forskningen om etniske minoriteters tilgang til norsk arbeidsliv gjort av Arnfinn H. Midtbøen og Jon Rogstad ved Institutt for Samfunnsforskning i 2012 og forskning gjort i et stort europeisk prosjekt kalt Growth, Equal Opportunities, Migration and Markets (GEMM) 2015-2018 med Gunn E. Birkelund og Edvard N. Larsen som norske deltagere. En skikkelig gjennomgang av denne forskningen ville bringe oss langt ut på viddene, men det er greit å slå fast at det er variasjon fra land til land når det gjelder etniske gruppers tilgang til arbeid, det varierer med hvilken etnisk minoritet man tilhører, og det varierer med type arbeid vi ser på. En tyrker i Tyskland har bedre sjanser enn en tyrker i Nederland, mens en inder i Storbritannia har større muligheter enn en hvit brite. I Norge kommer somaliere dårligst ut, men også jobbsøkere med pakistansk navn har lavere sjanse for å komme videre i en søkeprosess enn en person med et typisk norsk navn. Hvis vi forenkler litt, kan vi kanskje si at jo større kulturell avstand det er mellom majoritetsbefolkningen og den etniske minoriteten jobbsøkeren tilhører, jo vanskeligere er det å komme seg til jobbintervju. Her har vi altså beskrevet noe vi kanskje kan kalle en *strukturell* egenskap ved det norske samfunnet: Personer med etnisk tilhørighet som oppfattes som fremmed, har en ulempe i det norske arbeidsmarkedet. Det vi beskriver her, er et *resultat* av noe, et *utfall* i enden av en årsakskjede.

Hva er årsakene? Vi hører gjerne at etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet *er* strukturell rasisme. Dermed ønsker man å sette en merkelapp på et bestemt forhold ved det norske samfunnet, samtidig som man tilbyr en forklaring på forholdet. Men hvis etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet *er* strukturell rasisme, kan ikke rasisme inngå som forklaring på diskrimineringen. Det kan godt være at rasisme (i betydningen holdninger, oppfatninger og praksiser) er en del av forklaringen på etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet. Det kan også godt være at det finnes andre og bedre forklaringer, og at de beste forklaringene vil variere med konteksten. Men poenget er enkelt: En struktur i samfunnet som vi observerer og navngir, er ikke samtidig en forklaring. Ved å kalle ulikhet (og spesielt ulikhet som ser urettferdig ut) for *strukturell rasisme* fratrukker vi oss selv altså en mulighet til å stille åpne og gode spørsmål om årsakene til ulikheten. Vi har liksom svart med det samme vi setter ord på fenomenet.

Egentlig burde norske samfunnsvitere ha en naturlig skepsis til begrepet strukturell rasisme fordi norsk samfunnsforskning har skapt et lignende begrep, nemlig strukturell

vold. Den omstridte og berømte norske fredsforskeren Johan Galtung introduserte dette begrepet til det unge forskningsfeltet fredsforskning i en innflytelsesrik artikkel i *Journal of Peace Research* i 1969, og begrepet har fått stor betydning globalt i en rekke fagfelt og disipliner siden da. Strukturell vold har slående likheter (*strukturelle* likheter, kunne vi kanskje si) med begrepet strukturell rasisme. Galtung mente at strukturell vold er det samme som *ulikhet i fordeling av makt* (Galtung, 1969). Tanken bak Galtungs artikkel er altså å *omdøpe* ulikhet og urettferdighet til *vold*, og selv om Galtung kler opp sitt argument som vitenskap, er det åpenbart at poenget hans primært er retorisk. Ved å putte merkelappen «vold» på ulikheter mellom grupper hva angår makt, ønsker han å oppnå at lesere føler en forpliktelse til selv å jobbe for fred. To år etter lanseringen av strukturell vold fulgte forøvrig Galtung opp med begrepet *kulturell vold* i en artikkel som blant annet peker på at grammatikken i indoeuropeiske språk (som norsk) og den matematiske logikken benyttet i vitenskap, er uttrykk for kulturell vold fordi de er vestlige, imperialistiske og absolutte (Galtung, 1971). Volden er bokstavelig talt overalt for Galtung, slik rasismen er overalt for Bonilla-Silva.

Begrepet strukturell vold vil fange utrolig mange forskjellige aspekter ved virkeligheten på utrolig mange steder. Galtung og hans tilhengere vil utvilsomt putte merkelappen «strukturell vold» på ulikhetene i muligheter i arbeidsmarkedet, som vi nettopp diskuterte. Et enda mer aktuelt eksempel i disse pandemitider er at mange forskere innen folkehelse er glad i begrepet strukturell vold for å beskrive og forklare ulikhet på helsefeltet, og under covid-19-pandemien ser vi at både strukturell vold og strukturell rasisme brukes flittig av forskere og journalister for å beskrive og forklare at noen etniske grupper rammes hardere av sykdommen enn andre. Ved å benytte disse begrepene ønsker språkbrukeren som regel å gjøre en rekke ting samtidig. For ved å si at ulikhet i arbeidsmarkedet eller ulikhet i dødelighet av covid-19 er strukturell rasisme eller strukturell vold, har man beskrevet, forklart og fordømt ulikheten ved hjelp av ett begrep. Slike alt-i-ett-begreper gir et tydelig signal om at man stiller seg på riktig side i debatten, nemlig på de svakes, de marginaliseres og de sykes side.

Begrepet strukturell rasisme er altså som regel en svart boks, hvor beskrivelse, forklaring og fordømmelse av ulikhet og urettferdighet filteres inn i hverandre, og hvor selve bruken av begrepet handler om å flagge egen tilslutning til sosial rettferdighet. Betyr det at vi aldri bør se på større sosiale systemer og forhold i studiet av diskriminering generelt og rasisme spesielt? Det er *ikke* min konklusjon. Det virker rimelig å si at *institusjoner* kan være *eksplisitt* rasistiske hvis man ser på Sør-Afrika under apartheid eller USA gjennom mer enn første halvdel av 1900-tallet da raseskillet var nedfelt i lovverket. Men institusjoner kan kanskje også være *implisitt* rasistiske – til tross for lover som forbyr diskriminering – ved at de som har makt i institusjonen, tar avgjørelser og valg som får utslag i diskriminering mellom «raser» eller etniske grupper. I Storbritannia fikk man et oppgjør med *institusjonell rasisme* etter granskningen av London-politiet i kjølvannet av den mangelfulle etterforskningen av det rasistiske drapet på unggutten Stephen Lawrence i 1993.

Institusjoner er altså ting i samfunnet som ofte er enkle å peke på – i motsetning til strukturer. Politiet, skolen og helsevesenet er institusjoner. Av og til ser både forskere og andre ut til å bruke «institusjonell» rasisme og «strukturell» rasisme om hverandre, men det er ikke det samme. En sosial struktur er noe vi observerer på et makronivå – et resultat av masse handlinger i et samfunn over tid. Institusjoner kan naturligvis inngå i større sosiale strukturer, men er mer avgrensede størrelser. Skal vi snakke om at institusjoner er rasistiske, bør vi imidlertid være presise når vi skal bli enige om hva noe slikt betyr i en bestemt kontekst. Vi må f.eks. kreve en ganske lang kjede av skikkelig begrepsavklaring, grundig operasjonisering og omfattende datainnsamling og analyse før noen kan hevde at Oslo-politiet eller en norsk høyskole er rasistisk.

Det er naivt å omfavne begreper som er utviklet av forskeraktivister med store egoer og enorme ambisjoner, om at deres begreper og perspektiver både skal etablere helt nye virkelighetsbeskrivelser og skape fred og rettferdighet. Både Eduardo Bonilla-Silva og Johan Galtung, fedrene til begrepene strukturell rasisme og strukturell vold, to enormt innflytelsesrike forskere, passer utvilsomt i denne kategorien. Min konklusjon er altså at begrepet strukturell rasisme er ganske uegnet til å analysere diskriminering og ulikhet i samfunnet. De fleste forskere skulle sikkert gjerne ha bidratt til å redusere ulikheter på felt som arbeidsmarked eller folkehelse, og hvis jeg hadde trodd at det var en mulighet for at verden ble et mer rettferdig sted om jeg bare tok i bruk begrepet strukturell rasisme, ville jeg brukt det på inn- og utpust. Men så enkelt er det jo dessverre ikke.

Referanser

- Bonilla-Silva, E. (1997). Rethinking Racism: Toward a Structural Interpretation. *American Sociological Review*, 62(3), 465–480. <https://doi.org/10.2307/2657316>
- Bonilla-Silva, E. (2001). *White Supremacy and Racism in the Post-Civil Rights Era*. Boulder, Co: Lynne Rienner Publishers.
- Bonilla-Silva, E. (2003). *Racism without Racists: Color-Blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in America*. Landham, ML: Rowman & Littlefield.
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167–191. <https://doi.org/10.1177/002234336900600301>
- Galtung, J. (1971). Cultural Violence. *Journal of Peace Research*, 27(3), 291–305. <https://doi.org/10.1177%2F0022343390027003005>